



Universiteit  
Leiden  
The Netherlands

# Affectieve polarisatie in Nederland en de rol van populistisch radicaal rechtse partijen

Breure, Daniël

## Citation

Breure, D. (2024). *Affectieve polarisatie in Nederland en de rol van populistisch radicaal rechtse partijen*.

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [License to inclusion and publication of a Bachelor or Master Thesis, 2023](#)

Downloaded from:

**Note:** To cite this publication please use the final published version (if applicable).



## **Affectieve polarisatie in Nederland en de rol van populistisch radicaal rechtse partijen**

Bachelor Project Politicologie

Begeleiding door Dr. Marijn Nagtzaam

Daniël Enrico Breure

S2763974

Aantal woorden: 7598

Deze scriptie is openbaar in het repository van Universiteit Leiden

## Inhoudsopgave

<b>HOOFDSTUK 1.</b>	<b>3</b>
<b>HOOFDSTUK 2</b>	<b>6</b>
2.1 ONTSTAAN LITERATUUR AFFECTIEVE POLARISATIE IN NEDERLAND	6
2.2 VORMEN VAN POLARISATIE	6
2.3 POLARISATIE EN POPULISTISCHE RADICAAL RECHTSE PARTIJEN	7
2.4 AFFECTIEVE POLITIEKE POLARISATIE IN DE SAMENLEVING	10
<b>HOOFSTUK 3</b>	<b>12</b>
3.1 METHODOLOGIE	12
3.2 POPULISTISCH RADICAAL RECHTS	12
3.3 DATA	12
3.6 STATISTISCHE ANALYSE	14
<b>HOOFDSTUK 4</b>	<b>15</b>
4.1 ONDERZOEKSRESULTATEN	15
4.2 ANALYSE ONDERZOEKSRESULTATEN	20
<b>HOOFDSTUK 5</b>	<b>24</b>
5.1 CONCLUSIE	24
<b>HOOFDSTUK 6</b>	<b>26</b>
6.1 DISCUSSIE	26
6.2 VERVOLGONDERZOEK	28

## Hoofdstuk 1.

Sinds de verzuiling is Nederland steeds meer versplinterd geraakt in de Tweede Kamer. Er zijn, in vergelijking met andere Europese landen, relatief veel kleine partijen in de Tweede Kamer (Van Baalen et al., 2017, p. 8). Kleine partijen en de consensuspolitiek die dit naar verwachting met zich meebrengt zouden moeten leiden tot minder heftige gevoelens tegenover anders politiek georiënteerden in de samenleving. Het representatieve Nederlandse systeem stelt consensus centraal (Lijphart, 1968). Wanneer de negatieve waardering toeneemt kan de bereidheid om compromissen te sluiten afnemen (Dekker, 2022, p. 16). Deze negatieve waardering kan ook wel Affectieve Polarisatie genoemd worden (Dekker, 2022, p. 15). In politieke systemen met twee partijen ligt affectieve polarisatie over het algemeen hoog (Reiljan, 2019, p. 376). Nederland is geen land van twee even grote machtsblokken zoals in de Verenigde Staten (Harteveld, 2021, p.1). Aangezien in Nederland deze twee grote machtsblokken niet bestaan is het extra van belang om te onderzoeken wat voor impact mogelijke polarisatie heeft op de besluitvorming binnen de Nederlandse politiek. Consensuspolitiek in Nederland betekent voornamelijk dat partijen samen werken en compromissen sluiten (Dekker, 2022, p. 96). De politiek die hierdoor bedreven wordt is daarom relatief gezien minder hard dan in landen met maar twee of drie partijen (Dekker, 2022, p. 96). De minderheid die in de oppositie zit wordt niet aan de kant geschoven en veel partijen die in de oppositie zitten worden ook getypeerd als ‘constructief’ (Dekker, 2022, p. 96). De ideologisch vervaging is vaker te zien in meerpartijenstelsels, omdat hier partijen dus relatief gezien vaker moeten samenwerken (Harteveld, 2021, p. 2).

De scheiding tussen politiek anders georiënteerden zou kunnen leiden tot negatievere gevoelens over personen die niet tot de politieke *in-group* horen van een gevraagd persoon. Hoe personen denken over (politieke) *in-* of *out-groups* kan een indicatie van polarisatie geven en een mogelijke toename van polarisatie verklaren (De Vries, 2018, p. 522). Dit kan vervolgens een mogelijke oorzaak zijn van een afgenomen bereidheid van politieke partijen om met elkaar samen te werken en compromissen te sluiten.

De literatuur omtrent polarisatie en voornamelijk affectieve polarisatie heeft zich in het verleden voornamelijk gericht op de Verenigde Staten. Hier zijn de twee blokken duidelijk verdeeld en hebben de aanhangers van de partijen relatief weinig contact met elkaar. Dit was in het verleden voor wetenschappers dan ook een interessante casus om affectieve polarisatie in te onderzoeken (Dekker & Den Ridder, 2021, p. 46). Sommigen recente onderzoeken richten

zich meer op de (Noordwest) Europese politiek (Reiljan, 2019; Wagner, 2021). Zoals Reiljan (2019) benoemt is de bestaande literatuur omtrent affectieve polarisatie gericht op de Verenigde Staten, maar kunnen niet dezelfde conclusies getrokken worden over affectieve polarisatie in Noordwest-Europa (p. 377). De politieke systemen in Noordwest-Europa liggen ideologisch gezien dichterbij elkaar dan de twee partijen in de Verenigde Staten (Reiljan, 2019, p.377). Aangezien de meeste systemen in Noordwest-Europa ook meerpartijensystemen zijn, is het lastig om de conclusies uit het tweepartijensysteem in de Verenigde Staten te generaliseren (Reiljan, 2019, 379). Er is dus relatief weinig academische literatuur omtrent de rol die affectieve polarisatie speelt in Noordwest-Europese politieke systemen of de gevolgen die dit fenomeen speelt/ kan spelen in toekomstige politiek (Reiljan, 2019, p. 377).

Polarisatie kan betrekking hebben op opvattingen omtrent beleid wat partijen voeren, of de mening die mensen over een bepaalde *out-group* hebben (Iyengar, et al., 2012, p. 406). Volgens Iyengar, et al. (2012) zijn deze opvattingen over de andere groep een belangrijkere indicator van polarisatie dan de ideologische opvattingen (p. 406). De (negatieve) opvatting die mensen hebben over een bepaalde *in-* of *out-group* wordt ook wel affectieve polarisatie genoemd (Iyengar, et al., 2012, p. 406). Er bestaat dus een verschil tussen ideologische polarisatie en affectieve polarisatie (Iyengar, et al., 2012, p. 406).

Een belangrijke stroming binnen het Nederlandse politieke systeem die als *out-group* wordt gezien door andere partijen is de populistisch radicaal rechtse stroming (Harteveld, 2021, p. 2). Deze stroming is in recente jaren relatief groot geworden met de LPF en daarna met de PVV en FVD (Dekker, 2022, p. 105; Harteveld, 2021, p. 2).

Sinds Pim Fortuyn en de verkiezingen van 2002 is er een stabiele aanhang geweest voor deze partijen en een zekere radicalisering van hun gedachtegoed (Dekker, 2022, p. 97). Veel wantrouwende kiezers worden aangetrokken door partijen met populistische thema's (Dekker, 2022, p. 105). Populistisch radicaal rechtse partijen debatteren ook steeds meer op culturele thema's, wat volgens Dekker (2022) zou kunnen leiden tot relatief meer affectieve polarisatie (p. 97). Volgens Wagner (2021) maakt de grote van de partij ook uit voor de negatieve waardering die partij wellicht krijgt (p. 3). Dit plaatst de groei van het populistisch radicaal rechtse blok in een interessante context.

De toegenomen aanwezigheid van populistisch radicaal rechtse partijen binnen ons kiesstelsel en de intensivering van debatten op culturele thema's leidt tot de vraag: 'In hoeverre is in

## Affectieve polarisatie in Nederland

Nederland de affectieve polarisatie naar en vanuit populistisch radicaal rechtse partijen toegenomen sinds 2002?’

De uitkomst van dit onderzoek kan dus mogelijk context geven aan de ontwikkeling van affectieve polarisatie in Nederland en de rol die populistisch radicaal rechtse partijen hierin spelen.

### Hoofdstuk 2

#### 2.1 Ontstaan literatuur affectieve polarisatie in Nederland

Polarisatie kan ontstaan op vrijwel elke scheidslijn in een samenleving. Buiten het politieke systeem is ook polarisatie mogelijk. In dit onderzoek zal echter uitsluitend gekeken worden naar de politieke polarisatie en de wederzijdse opvattingen van kiezers binnen het Nederlandse politieke stelsel. Wanneer tussen bepaalde ideologische stromingen of groepen binnen de samenleving een kloof te zien is, kan dat wijzen op ‘horizontale polarisatie’ (Harteveld, 2021, p. 2). Harteveld (2021) stelt dat horizontale polarisatie een aanduiding is van hoe burgers binnen een samenleving elkaar zien en waarderen (p. 2).

Het eerste onderzoek dat de diepte in gaat over onderlinge ‘horizontale’ gevoelens is dan ook Harteveld (2021). Dit onderzoek kijkt voornamelijk naar sympathie van kiezers onderling. Harteveld (2021) definieert horizontale gevoelens als de mogelijke kloof die politieke elites creëren tussen de kiezers binnen een bepaald politiek systeem (p. 2). Deze kloof lijkt in Nederland in de afgelopen twintig jaar groter te zijn geworden dan deze in de jaren daarvoor was (Dekker & Den Ridder, 2021, p. 47; Sipma et al., 2021, p. 199). Dit is opmerkelijk, aangezien de volatiliteit van het electoraat in de afgelopen dertig jaar nog niet zo hoog is geweest als in recente jaren (Van Baalen et al., 2017, p. 7). In een consensus georiënteerd land als Nederland zou er naar verwachting relatief zwakke partij gebonden identificatie aanwezig moeten zijn (Lijphart, 1968; Harteveld, 2021, p. 3). Hierdoor zou het voor de hand liggen dat de affectieve polarisatie relatief laag zou liggen. Als er meer zwevende kiezers zijn die zich niet binden aan een partij, is het niet te verwachten dat deze kiezers veel hevige gevoelens hebben over mogelijk politieke *out-groups*. Dit verandert waarschijnlijk weinig aan de opvatting van deze kiezers over kiezers die op een andere politiek blok stemmen. Zwevende kiezers en de polder politiek van Nederland zorgen er dus gezamenlijk voor dat affectieve polarisatie logischerwijs laag kan worden geschat. Samenwerken en compromissen sluiten lijken van belang. Onderlinge samenwerking en (kleine) discussie leiden tot verminderde polarisatie (Dekker, 2022, p. 188).

#### 2.2 vormen van polarisatie

Er zijn verschillende vormen van polarisatie. Dekker (2022) benoemt bijvoorbeeld sociaaleconomische polarisatie (minder middeninkomens en relatief meer lage- of hoge inkomens) en opleidingspolarisatie (relatief meer theoretisch en praktisch geschoolden in plaats van ertussenin) (p. 13). Er vindt polarisatie plaats wanneer de middengroep kleiner wordt er een concentratie plaatsvindt aan de uitersten, of wanneer deze uitersten verder uit elkaar komen

te liggen (Dekker, 2022, p. 13). In dit onderzoek zal gekeken worden naar dezelfde vorm van polarisatie als waar Dekker (2022) naar kijkt: ‘politieke polarisatie’ (p.13). Binnen deze vorm van polarisatie maakt Dekker (2022) ook nog onderscheid tussen polarisatie van de bevolking (*mass polarization*) en polarisatie van de elites (*elite polarization*) (p.13). Binnen dit onderzoek zal voornamelijk gekeken worden naar *mass polarization*, omdat dit onderzoek kijkt naar onderlinge sympathiescores tussen ideologische groepen.

Binnen *mass polarization* zal dit onderzoek zich echter nog meer toespitsen op het onderdeel ‘affectieve polarisatie’. Het concept ‘affectieve polarisatie’ zal in dit onderzoek gebruikt worden om waarderende gevoelens tussen verschillende partijen te conceptualiseren. Zoals Harteveld (2021) benoemt heeft affectieve polarisatie betrekking op de antipathie tussen aanhangers van verschillende politieke partijen (p. 1). Reiljan (2020) breidt deze definitie nog verder uit en stelt dat affectieve polarisatie betekent dat aanhangers van een bepaalde partij bepaalde negatieve gevoelens kunnen hebben tegenover aanhangers van een andere partij, terwijl ze wel positieve gevoelens hebben over de aanhangers van de eigen partij (p. 376). De aanhangers van de andere partij in dit geval zijn de *out-group* terwijl aanhangers van dezelfde partij als *in-group* zullen worden aangeduid. Voor dit onderzoek zal uitsluitend gekeken worden naar politieke *in-* en *out-groups*. Mogelijke andere scheidslijnen tussen mensen zullen in dit onderzoek buiten beschouwing worden gelaten.

### 2.3 Polarisation en populistische radicaal rechtse partijen

Algemene polarisatie over de gehele linie lijkt op korte termijn relatief stabiel (Dekker, 2022, p. 39). Mensen lijken niet veel negatiever over andere kiezers in het algemeen te zijn gaan denken. Van een uniforme trend is dus geen sprake, maar dit verandert als we kijken naar de affectieve polarisatie richting bepaalde groepen (Harteveld, 2021, p. 98). Zoals gepresenteerd door Harteveld (2021) lijken extreemrechtse partijen consequent lagere scores te geven aan politieke *out-groups* (p. 14). Onderlinge affectieve scores tussen niet-populistisch radicaal rechtse partijen volgen een relatief voorspelbare lijn. Hoe verder een partij ideologisch gezien afstaat van de ondervraagde persoon, hoe lager de score is (Harteveld, 2021, p. 8).

De PVV geeft juist consequent lage scores aan alle aanhangers van partijen die niet binnen hun ideologische blok vallen, maar deze score kan wisselen van partij tot partij (Harteveld, 2021, p. 8). Daarnaast zijn aanhangers van bijvoorbeeld deze partij volgens Van Baalen et al. (2017) opvallend loyaal aan de partij (p. 162). Volgens dit onderzoek stemde na de verkiezing van 2012 bijna 74% weer op de PVV bij de volgende verkiezing (Van Baalen et al., 2017, p. 162). Dit wijst erop dat de aanhang van bijvoorbeeld de PVV relatief gezien erg

loyaal is en over het algemeen dus ook relatief lage cijfers geeft aan kiezers die op andere partijen stemmen.

Deze gezamenlijk lage scores voor de kiezers die geen populistisch radicaal rechtse partij aanhangen en de opvallende loyaliteit lijken te duiden op het ontstaan van blokvorming binnen de Nederlandse politiek. Deze blokken zijn onder te verdelen in ‘mainstream’ en rechts-radicalen partijen (Sipma et al., 2021, p. 118). Dat deze blokvorming niet via een links-rechtsverdeling loopt is te verklaren aan de hand van de complexiteit van de partijprogramma’s van partijen (Sipma et al., 2021, p. 22). Sommige partijen vallen binnen de keuzesets van zowel rechtse als linke kiezers en kunnen dus niet aan één bepaald blok worden toegeschreven (Sipma et al., 2021, p. 22). Deze partijen hebben een zogenoemde ‘brugfunctie’ (Sipma et al., 2021, p. 22). Zo valt D66 bijvoorbeeld binnen de keuzeset van zowel kiezers van Groenlinks, PvdA, CDA en VVD (Sipma et al., 2021, p. 21). Dit zijn echter partijen die zich meer in het centrum van het electoraat bevinden. Het rechterblok lijkt volgens Sipma et al. (2021) opgedeeld in twee delen met aan de ene kant VVD samen met CDA en aan de andere kant PVV en FVD (p. 21). De enige partij die hier enigszins een brugfunctie zou kunnen vervullen zou JA21 kunnen zijn, maar de sympathiescores die JA21 kiezers aan VVD of CDA geven wijzen hier niet op ((Sipma et al., 2021, p. 21).

De hoeveelheid kiezers op het rechterblok wat twijfelt is ook sterk gedaald (Sipma et al., 2021, p. 21). Dit leidt er dan ook toe dat er drie partijfamilies lijken te ontstaan: Centrumlinks, Centrumrechts en radicaal rechts (Dekker, 2022, p. 92). Dit zijn families die samengevoegd zijn aan de hand van de keuzesets waar zij het meest in voorkomen (Sipma et al., 2021, p. 20). Er kan dus soms nog enige overlap bestaan tussen voorkeuren van kiezers uit de Centrumlinkse of Centrumrechtse partijfamilies, maar deze overlap wordt relatief kleiner bij de rechts radicale partijfamilie. De populistische partijen die binnen deze partijfamilie passen hebben weinig overlap met zowel de rechtse als linkse partijen. Deze partijfamilie positioneert zichzelf ook buiten het politieke spectrum van andere partijen door bijvoorbeeld debatten te voeren op culturele of nationalistische thema’s (Harteveld, 2021, p. 4). Deze partijen proberen de stem van ‘het volk’ te vertolken in de politiek (Harteveld, 2021, p. 4). Aan de hand hiervan neemt deze partijfamilie dan ook stelling tegen de *mainstream* partijen die binnen de Centrumlinkse en Centrumrechtse partijfamilie vallen. Het gebrek aan ideologische overlap en toegenomen afstand tussen de centrumpartijfamilies en Populistisch radicaal rechts leidt dan ook tot de eerste hypothese.

H<sub>1</sub>: Affectieve polarisatie jegens en vanuit populistische radicaal rechtse partijen is relatief hoger dan bij andere politieke partijen of ideologieën.

De tweede hypothese zal zich meer richten op de onderzoeksvraag en is gefocust op de veranderingen in de (affectieve) polarisatie sinds 2002. Dekker (2022) benadrukt dat pas vanaf Pim Fortuyn er een stabiel populistisch radicaal rechts front lijkt te ontstaan (p. 97). Bij de verkiezingen van 2002 werden relatief veel mensen aangetrokken door de LPF (Sipma et al., 2021, p. 7). Door deze aantrekkingskracht lag de volatiliteit bij deze verkiezingen historisch hoog (Sipma et al., 2021, p. 7). De aanhang van populistisch radicaal rechtse partijen is in de jaren erna relatief stabiel gestegen onder Geert Wilders (Dekker, 2022, p. 97). Bij meerdere verkiezingen heeft de PVV meer dan 10% van de stemmen gehaald (Van Baalen et al., 2017, p. 145). De partij behaalde in 2010 meer dan 15% en in 2017 13.1% van de stemmen (Van Baalen et al., 2017, p. 145) Dit maakte de partij in 2017 zelfs de op een na grootste van Nederland (Van Baalen et al., 2017, p. 145). De partij is sinds de eerste verkiezingen waar zij aan mee deed in 2006 uitgegroeid tot één van de belangrijkste en meest stabiele partijen in de Tweede Kamer (Van Baalen et al., 2017, p. 155). Na de verkiezingen van 2021 werd de PVV de derde partij van Nederland. Deze stabiele stijging uitte zich in een grote verkiezingsoverwinning voor de PVV in 2023. Ook FVD en JA21 blijven zetels krijgen bij de verkiezingen. In 2021 kreeg de Populistisch radicaal rechtse partijfamilie (PVV, FVD en JA21) gezamenlijk 28 zetels. In 2017 waren dit er (maar) 22. Alhoewel PVV in 2017 dus de op één na grootste partij was, is de invloed van de Populistisch radicaal rechtse partijfamilie in de Tweede Kamer toegenomen in de afgelopen jaren.

Deze populistisch radicaal rechtse partijen worden echter door sommige kiezers als onwenselijk beschouwd. Wanneer bepaalde stemmers anderen als onwenselijk beschouwen kan dit ertoe leiden dat de affectieve polarisatie toeneemt. Affectieve polarisatie kan ook worden beïnvloed door de grootte van een bepaalde partij of partijfamilie (Wagner, 2021, p. 3). Gezien het groeiende aandeel van de PVV en haar partijfamilie in de Tweede Kamer kan de affectieve polarisatie mogelijk ook toenemen. De groei van de Populistisch radicaal rechtse partijfamilie in recente jaren zou kunnen leiden tot hogere affectieve polarisatie tussen aanhangers van *mainstream* (Centrumlinks en -rechts) en *anti-establishment* (Populistisch radicaal rechts) partijen (Sipma, et al. 2021, p. 118). De tweede hypothese is dan ook:

H<sub>2</sub>: Na de verkiezingen van 2021 is de affectieve polarisatie richting en vanuit populistisch radicaal rechtse partijen toegenomen ten opzichte van de voorgaande zes verkiezingen.

## 2.4 Affectieve politieke polarisatie in de samenleving

Mocht er daadwerkelijk sprake zijn van een groeiende kloof binnen het Nederlandse electoraat, zou dit een aantal problemen met zich mee kunnen brengen. Allereerst moet benoemd worden dat affectieve polarisatie jegens populistisch radicaal rechtse partijen niet een inherent negatief fenomeen hoeft te zijn. Zoals Dekker (2022) benoemd kan dit een teken zijn van een goed burger met een prodemocratische insteek (p. 88). Een gezonde hoeveelheid afkeer van politieke andersgezinden is volgens Dekker (2022) juist ook een teken van een gezonde, goedwerkende democratie (p. 86). Partijen en hun aanhang dienen van mening te verschillen en hierover in discussie te gaan, maar wederzijdse haat is niet wenselijk (Reiljan, 2020, p. 377).

Een probleem wat kan ontstaan uit toenemende affectieve polarisatie is een bepaalde scheidslijn tussen personen met verschillende opvattingen. Dit kan mogelijk leiden tot een vermindering van het vertrouwen in de politiek. Wanneer dit vertrouwen daalt kan het zijn dat de aanhangers van populistisch radicaal rechtse partijen de legitimiteit van de overheid in twijfel gaan trekken. Dit kan voor problemen zorgen rondom de uitvoering van beleid en gehoorzaamheid aan de wet. Wanneer een partij met aanhangers die een hoge affectieve polarisatie graad hebben een verkiezing verliest, is het mogelijk dat deze kiezers gaan twijfelen aan de eerlijkheid van de verkiezingen (Reiljan, 2020, p. 377).

Om deze situaties te voorkomen probeert dit onderzoek bij te dragen aan de wetenschappelijke literatuur omtrent de opkomst van affectieve polarisatie. Mocht de affectieve polarisatie toenemen kan dat leiden tot blokvorming en de gevaren die dat met zich meebrengt in een versplinterd politiek landschap.

Binnen de wetenschappelijk literatuur is er, zoals eerder benoemd, al meer onderzoek gedaan naar de affectieve polarisatie in de Verenigde Staten (Meléndez & Rovia Kaltwasser, 2021, p. 950; Wagner 2021, p. 1). Er is daarentegen in beperkte mate onderzoek gedaan naar de affectieve polarisatie binnen West-Europa (Harteveld, 2021, p. 1). Onderzoeken naar affectieve polarisatie binnen Nederland zijn echter nog relatief beperkt, zeker met betrekking tot ontwikkelende trends. Dit onderzoek zal dit kennishiaat dan ook proberen op te vullen aan de hand van de genoemde hypothesen.

De Verenigde Staten zijn een interessante casus om te onderzoeken wat affectieve polarisatie betreft, omdat het een twee partijen stelsel is met een toenemende mate aan wederzijdse affectieve polarisatie (Reiljan, 2020, p. 376). Nederland is, tegenstelling tot de Verenigde Staten, een meerpartijstelsel (Harteveld, 2021, p. 1). Alhoewel er onderzoeken zijn gedaan naar andere meerpartijstelsels in West-Europa, is dit nog niet het geval geweest

## Affectieve polarisatie in Nederland

in Nederland (Harteveld, 2021, p. 1). In Nederland is er, in vergelijking met andere Noordwest Europese landen, meer sprake van consensus georiënteerde politiek en lage politieke identificatie (Harteveld, 2021, p. 1).

De meeste onderzoeken die de affectieve polarisatie bespreken zijn in de afgelopen jaren geschreven. Dit geldt zeker voor de onderzoeken van Harteveld (2021), Dekker (2022) en Wagner (2021). Het onderzoek is daarom relevant en actueel voor de huidige politieke situatie in Nederland. Daarnaast is extra onderzoek naar affectieve polarisatie in Nederland extra belangrijk, omdat toenemende affectieve polarisatie serieuze gevolgen kan hebben voor de samenwerkingsbereidheid van politieke partijen onderling en de aanhang van deze partijen (Reiljan, 2020, p. 377).

## Hoofstuk 3

### 3.1 Methodologie

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden zal dit onderzoek gebruik maken van een kwantitatieve aanpak met een one-way ANOVA-toets. Deze toets zal worden uitgevoerd met data uit de Nationale Kiezersonderzoeken van de verkiezingen, teruglopend tot 2002, zal gekeken worden naar partijsympathiescores die bepaalde partijfamilies geven aan zichzelf en andere partijfamilies. De partijen zijn opgedeeld in drie families: Centrumlinks, Centrumrechts en Populistisch radicaal rechts. Dit onderzoek zal zich voornamelijk richten op de scores die Centrumlinks en Centrumrechts aan Populistisch radicaal rechts geven en de scores die zij ontvangen van Populistisch radicaal rechts. Wanneer deze scores wederzijds laag zijn kan dit mogelijk wijzen op polarisatie.

### 3.2 Populistisch radicaal rechts

Meléndez & Rovira Kaltwasser (2021) benoemen de voorwaarden waar een partij aan moet voldoen om mogelijk gezien te kunnen worden als populistisch rechts radicaal. Partijen moeten namelijk autoritair, populistisch en nativistisch zijn (Meléndez & Rovira Kaltwasser, 2021, p. 951). Partijen die kunnen worden aangeduid als populistisch rechts radicaal zijn vaak geen voorstander van de bescherming van minderheden, onafhankelijke rechtspraak en het opgeven voor soevereiniteit aan supranationale instanties (Meléndez & Rovira Kaltwasser, 2021, p. 951).

Overige populistische partijen die niet als radicaal rechts gezien worden zullen dan ook buiten directe observatie blijven. Aangezien de populistische SP niet gezien kan worden als *anti-establishment* en ook de aanhang niet per se hoge sympathie scores geeft aan de aanhang van de radicaal rechtse populistten wijst dit niet op het ontstaan van een uniform populistisch blok (Dekker, 2022, p. 92). Dit is dan ook de reden dat de SP in dit onderzoek beperkt aan bod zal komen. Dus alhoewel de SP zeker populistische trekjes heeft, zijn de ideologische verschillen met de radicaal rechtse partijen te groot. Om een duidelijk beeld te krijgen van de affectieve polarisatie in Nederland zal daarom in dit onderzoek voornamelijk gekeken worden naar de populistisch radicaal rechtse partijen.

### 3.3 Data

Om de onderzoeksvraag en de hypothesen helder te kunnen beantwoorden zal er voor de conceptualisatie van populistische radicaal rechtse partijen en gewerkt worden vanuit de onderzoeken en conceptualisatie van Van Baalen et al. (2017), Dekker (2022) en Hartevelde (2021).

**Tabel 1. Gecodeerde partijfamilies**

<b>Partij familie</b>	<b>2002</b>	<b>2006</b>	<b>2010</b>	<b>2012</b>	<b>2017</b>	<b>2021</b>
Centrumlinks (=2)	PvdA GroenLinks D66 SP	PvdA GroenLinks D66 SP	PvdA GroenLinks D66 SP	PvdA GroenLinks D66 SP	PvdA GroenLinks D66 SP PvdD	PvdA GroenLinks D66 SP PvdD
Centrumrechts (=1)	VVD ChristenUnie SGP CDA	VVD ChristenUnie SGP CDA	VVD ChristenUnie SGP CDA	VVD ChristenUnie SGP CDA	VVD ChristenUnie SGP CDA 50Plus	VVD ChristenUnie SGP CDA 50Plus
PRR (=3)	LPF	LPF PVV	PVV	PVV	PVV FVD	PVV FVD JA21

- Variabelen sympathiescores: **2002** (V0280 – V0289), **2006** (V655 – V666), **2010** (V340 – V349), **2012**(V190 – V199), **2017** (V200 – V212), **2021**(V200 – N143)

Voor het NKO van 2002 is de variabele die meet op welke partij is gestemd X0162 (Irwin, Van Holsteyn, & Den Ridder, 2009). In het NKO van 2006 staat deze variabele gecodeerd als V512 (Van der Kolk, et al., 2007). In 2010 was het de variabele V512 die aangaf op welke partij een respondent had gestemd (Van der Kolk, Aarts, Tillie, 2012). In 2012 was dit V212 (Van der Kolk, et al., 2012). Voor zowel 2017 als 2021 is deze variabele V163 (Van der Meer, Van der Kolk, Rekker, 2017; Sipma, et al., 2021).

Al deze variabelen zijn gehercodeerd naar (variabele)\_recoded zodat zij de partijidentificatie per NKO opdelen in de drie partijfamilies.

**Tabel 2. Partij identificatie**

<b>Partij waarop gestemd is</b>	<b>2002</b>	<b>2006</b>	<b>2010</b>	<b>2012</b>	<b>2017</b>	<b>2021</b>
Oude variabele	X0162	V512	V512	V212	V163	V613
Nieuwe variabele	X0162_recoded	V512_recoded	V512_recoded	V212_recoded	V163_recoded	V163_recoded
Partij familie	Centrumlinks (2)	Centrumlinks (2)	Centrumlinks (2)	Centrumlinks (2)	Centrumlinks (2)	Centrumlinks (2)
	Centrumrechts (1)	Centrumrechts (1)	Centrumrechts (1)	Centrumrechts (1)	Centrumrechts (1)	Centrumrechts (1)
	PRR (3)	PRR (3)	PRR (3)	PRR (3)	PRR (3)	PRR (3)

### 3.6 Statistische analyse

Om hier data uit te krijgen die nuttig is voor dit onderzoek, zal een one-way ANOVA-test worden uitgevoerd met de variabele ‘partij identificatie’. Deze variabele meet wat een persoon gestemd heeft. Wanneer een persoon stemt op een bepaalde partij, identificeert deze kiezer zich in zekere mate met het beleid van de partij. De onafhankelijke variabele die gebruikt zal worden bij de one-way ANOVA-test is dan ook de partijidentificatie. Dit is een variabele die gehercodeerd is om de kiezers in te delen in de drie eerdergenoemde partijfamilies: Centrumrechts (1), Centrumlinks (2) en Populistisch radicaal rechts (3). Kiezers worden opgedeeld in de partijfamilies afhankelijk van de partij waar zij op gestemd hebben. Aan de hand hiervan zijn de kiezers in Nederland op te delen in partijfamilies en kan mogelijke polarisatie onderzocht worden.

Naast deze onafhankelijke variabele zijn er drie afhankelijke variabelen die per NKO getoetst worden via de one-way ANOVA. Deze drie afhankelijke variabelen zijn de sympathiescores die kiezers geven aan de drie partijfamilie. Deze sympathiescore wordt gemeten aan de hand van een schaal van 0-10. De scores worden door individuele kiezers aan één partij gegeven, maar zijn in dit onderzoek dus samengevoegd met de andere uitslagen per partijfamilie.

Elke afhankelijke variabele is opgemaakt uit de gemiddelde sympathiescores voor elke partij binnen de partijfamilie. Aan de hand van deze scores kan dus bepaald worden welke sympathiescore welke partijfamilie geeft aan zichzelf en de andere twee partijfamilies. Uiteindelijk zijn alle opnieuw gecodeerde variabelen samengevoegd in dezelfde dataset voor een beter overzicht.

## Hoofdstuk 4

## 4.1 Onderzoeksresultaten

In dit onderzoek is de one-way ANOVA-test gebruikt. Deze is gebruikt om sympathiescores te meten die verschillende partijfamilies aan elkaar geven. In 2021 waren deze gemiddelden significant verschillend van elkaar en kreeg de Populistisch rechts radicale partijfamilie significant lagere scores dan de andere partijfamilies elkaar geven. Daarnaast gaf de aanhang van populistisch radicaal rechtse partijen ook de andere partijfamilies significant lagere scores. De scores die Centrumrechts en Centrumlinks ontvingen verschilden significant van elkaar, maar lagen alsnog relatief dicht bij elkaar. Ten opzichte van 2002 gaven in 2021 alle partijfamilies elkaar significant lagere scores. Alhoewel de trend over het algemeen neerwaarts is, schommelt de sympathiescore die sommige partijfamilies aan een andere geven per jaar.

**Tabel 3. Resultaten One-way ANOVA**

		Mean	95% Confidence Interval for Mean	Significantie
<b>2002</b>				
Centrumlinks	Centrumrechts	5.25	4.92 – 5.57	$F(2,2413)=42.773,$ $p<0.001.$
	Centrumlinks	7.51	7.05 – 7.98	
	PRR	4.60	4.15 – 5.07	
Centrumrechts	Centrumrechts	7.19	6.78 – 7.60	$F(2,2410)=4.527,$ $p=0.011.$
	Centrumlinks	6.01	5.34 – 6.70	
	PRR	6.67	5.77 – 7.56	
PRR	Centrumrechts	3.49	3.35 – 3.62	$F(2,2392)=542,713,$ $p<0.001.$
	Centrumlinks	1.71	1.90 – 1.81	
	PRR	6.16	5.87 – 6.46	
<b>2006</b>				

## Affectieve polarisatie in Nederland

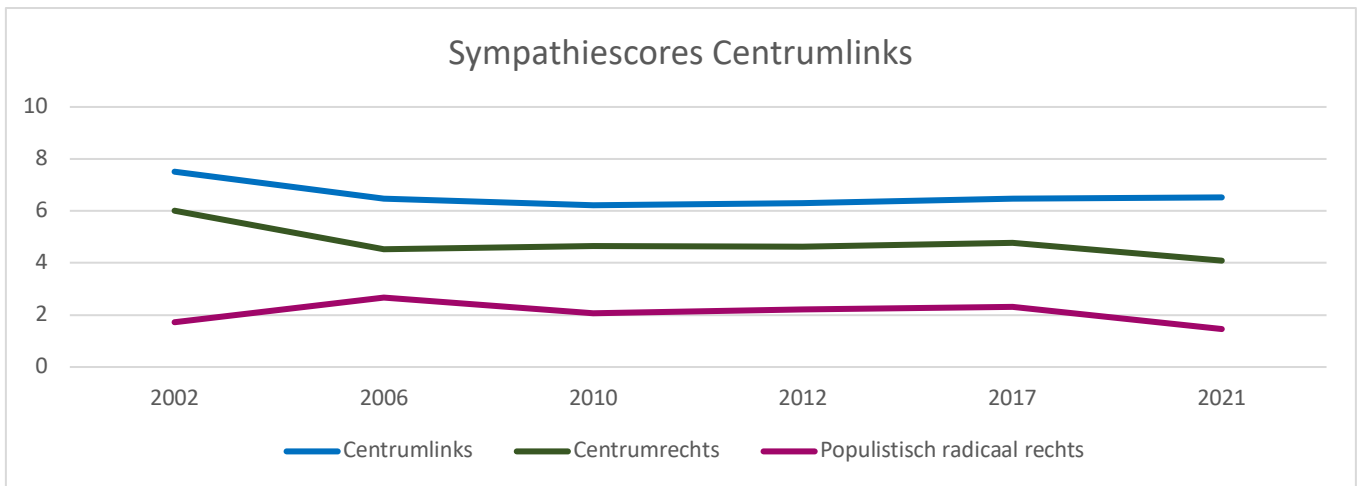
Centrumlinks	Centrumrechts	4.83	4.76 – 4.89	$F(2,4063)=803,243,$ $p<0.001.$
	Centrumlinks	6.47	6.42 – 6.52	
	PRR	4.65	4.45 – 4.85	
Centrumrechts	Centrumrechts	6.17	6.12 – 6.22	$F(2,4061)=756,012,$ $p<0.001$
	Centrumlinks	4.54	4.48 – 4.61	
	PRR	4.76	4.54 – 4.98	
PRR	Centrumrechts	3.14	3.05 – 3.22	$F(2,3925)=294,583,$ $p<0.001.$
	Centrumlinks	2.67	2.57 – 2.77	
	PRR	6.15	5.96 – 6.34	
<b>2010</b>				
Centrumlinks	Centrumrechts	4.89	4.82 – 4.97	$F(2,3829)=411,606,$ $p.<0.001.$
	Centrumlinks	6.22	6.16 – 6.27	
	PRR	5.13	4.98 – 5.29	
Centrumrechts	Centrumrechts	5.84	5.77 – 5.91	$F(2,3829)=247,255,$ $p<0.001.$
	Centrumlinks	4.64	4.57 – 4.72	
	PRR	5.26	5.10 – 5.43	
PRR	Centrumrechts	3.00	2.88 – 3.12	$F(2,3805)=577.542,$ $p<0.001.$
	Centrumlinks	2.06	1.95 – 2.12	
	PRR	6.23	6.03 – 6.44	
<b>2012</b>				
Centrumlinks	Centrumrechts	4.86	4.77 – 4.95	$F(2,2815)=$ $335,896), p<0.001.$
	Centrumlinks	6.29	6.23 – 6.35	
	PRR	5.03	4.75 – 5.33	
Centrumrechts	Centrumrechts	5.82	5.74 – 5.90	$F(2,2817)=183,009,$ $p<0.001.$
	Centrumlinks	4.63	4.54 – 4.71	
	PRR	5.17	4.89 – 5.44	
PRR	Centrumrechts	2.87	2.74 – 3.00	$F(2,2797)= 288,201,$ $p<0.001.$
	Centrumlinks	2.22	2.10 – 2.35	
	PRR	6.57	6.28 – 6.86	
<b>2017</b>				
Centrumlinks	Centrumrechts	5.13	5.06 – 5.20	$F(2,5621)=725,868,$ $p<0,001.$
	Centrumlinks	6.48	6.43 – 6.53	
	PRR	4.35	4.20 – 4.51	

Affectieve polarisatie in Nederland

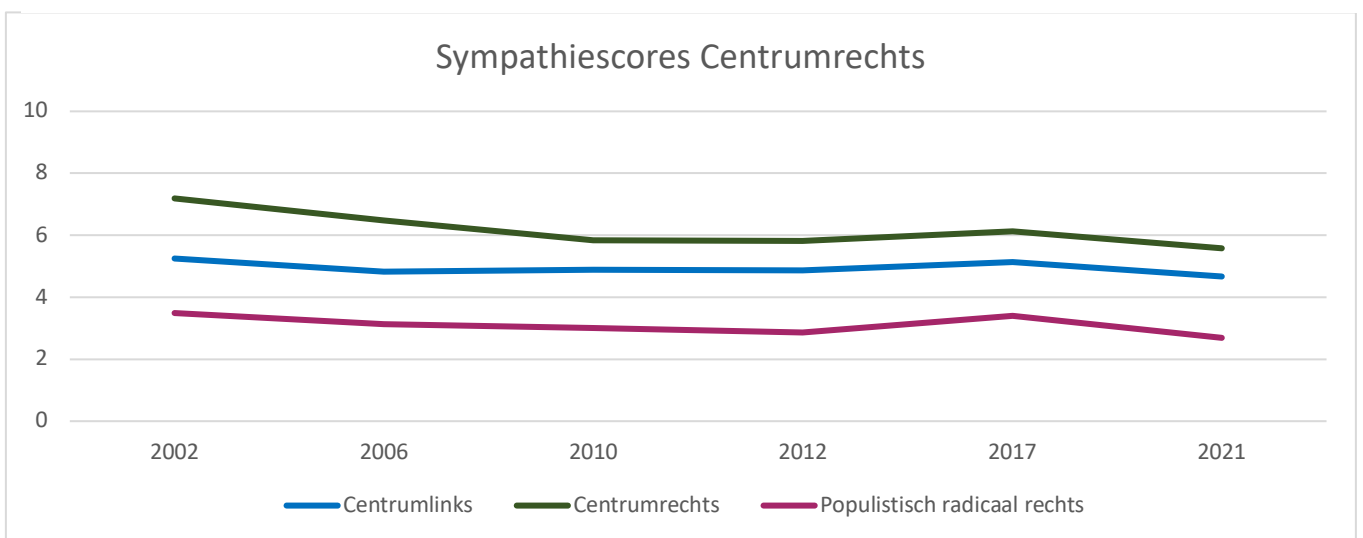
Centrumrechts	Centrumrechts	6.13	6.08 – 6.19	$F(2,5627)=530,294,$ $p<0.001$
	Centrumlinks	4.77	4.71 – 4.83	
	PRR	4.95	4.80 – 5.10	
PRR	Centrumrechts	3.39	3.28 – 3.49	$F(2,5617)=844,256,$ $p<0.001.$
	Centrumlinks	2.31	2.22 – 2.40	
	PRR	6.89	6.73 – 7.06	
<b>2021</b>				
Centrumlinks	Centrumrechts	4.67	4.60 – 4.74	$F(2,6287)=1578,197,$ $p<0.001.$
	Centrumlinks	6.53	6.48 – 6.58	
	PRR	3.29	3.15 – 3.43	
Centrumrechts	Centrumrechts	5.58	5.52 – 5.64	$F(2,6319)=722,110,$ $p<0.001.$
	Centrumlinks	4.09	4.03 – 4.15	
	PRR	3.69	3.55 – 3.83	
PRR	Centrumrechts	2.69	2.61 – 2.77	$F(2,6319)=2512,987,$ $p<0.001$
	Centrumlinks	1.46	1.40 – 1.52	
	PRR	6.33	6.20 – 6.46	

---

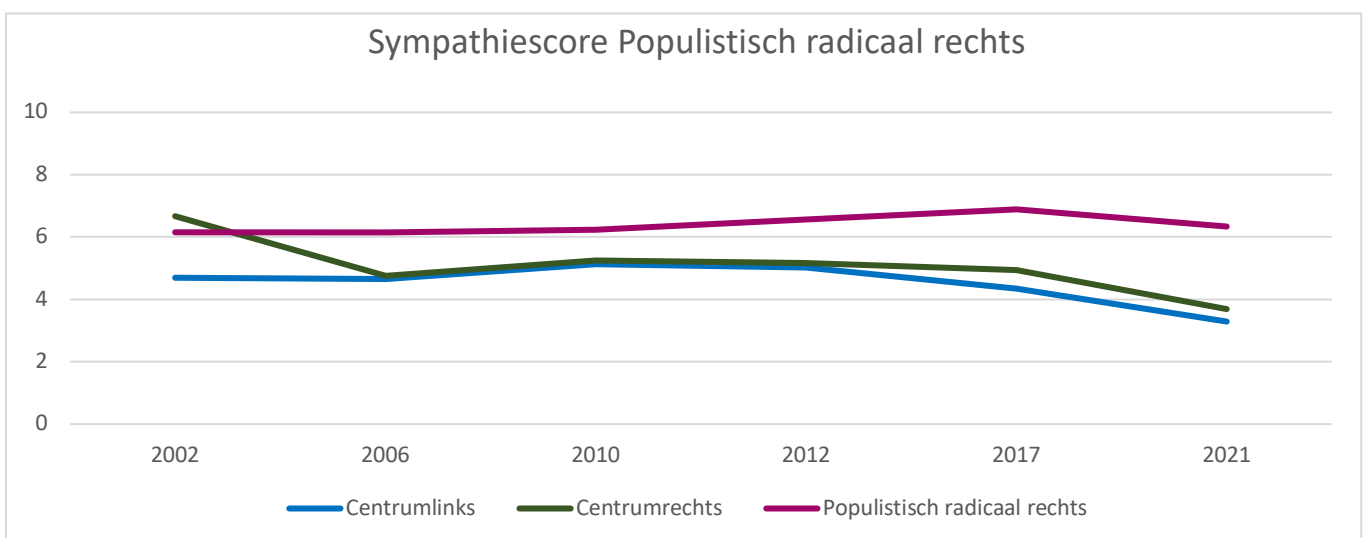
## Affectieve polarisatie in Nederland



Grafiek 1 Sympathiescores Centrumrechts

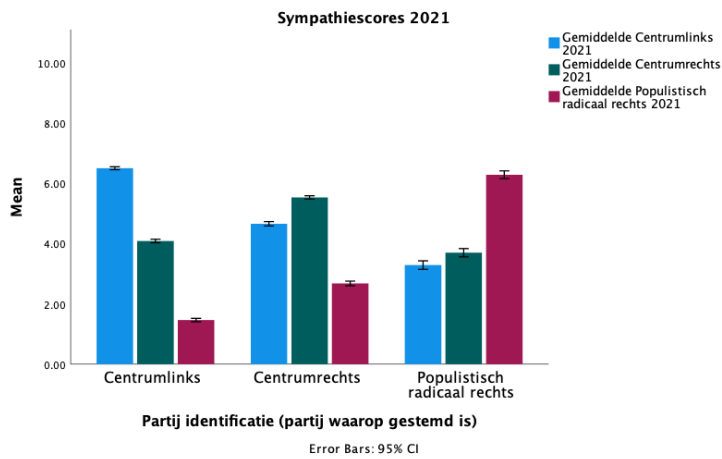


Grafiek 2 Sympathiescores Centrumrechts

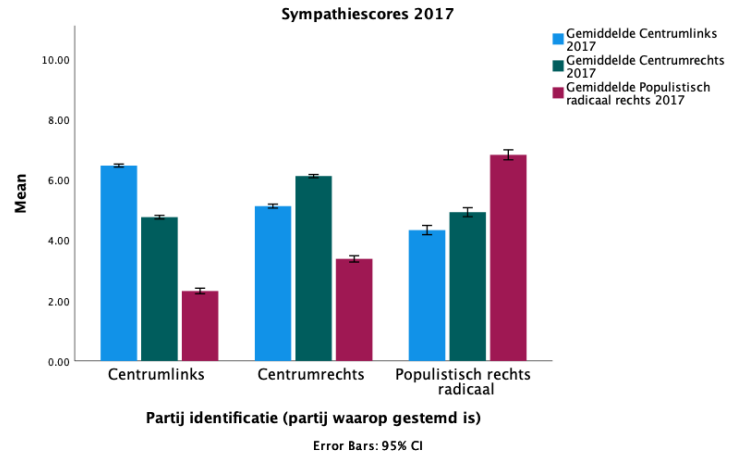


Grafiek 3 Sympathiescores Populistisch radicaal rechts

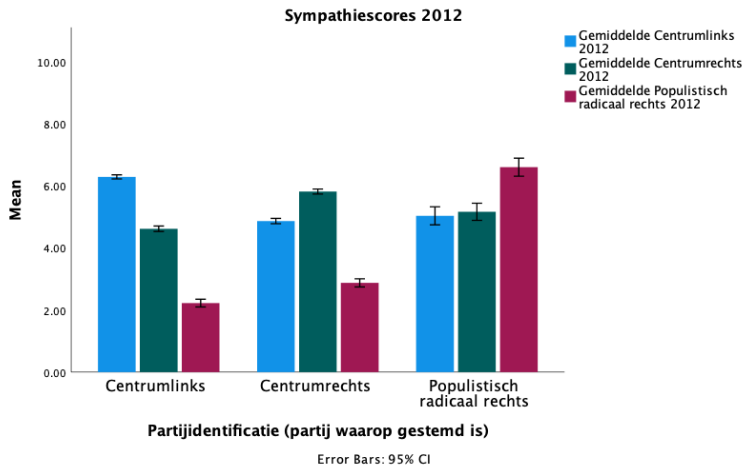
# Affectieve polarisatie in Nederland



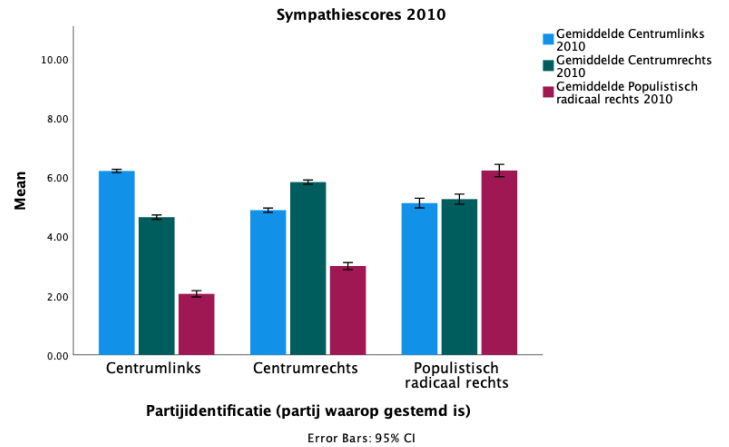
Figuur 1 Sympathiescores 2021



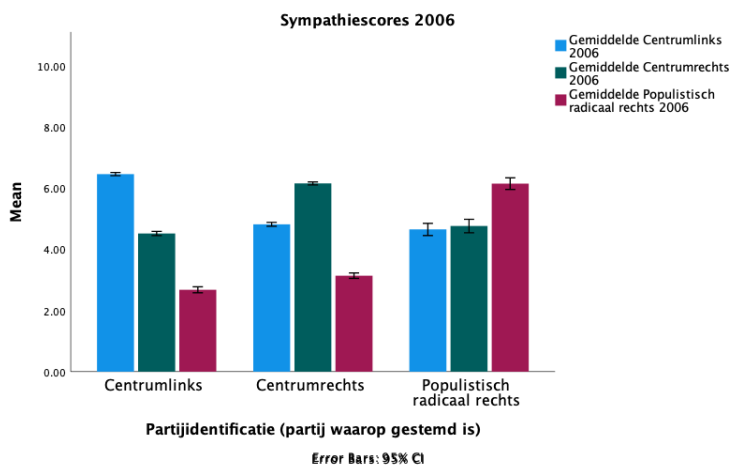
Figuur 1 Sympathiescores 2017



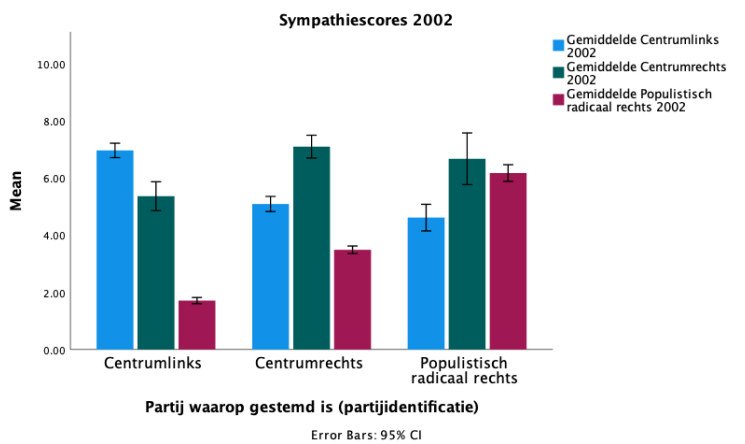
Figuur 3 Sympathiescores 2012



Figuur 4 Sympathiescores 2010



Figuur 5 Sympathiescores 2006



Figuur 6 Sympathiescores 2002

## 4.2 analyse onderzoeksresultaten

Aan de hand van deze gegevens is te zien dat er een algemene neerwaartse trend is van sympathiescores binnen de Nederlandse politiek. Centrumrechts en Centrumlinkse partijen geven zichzelf en elkaar significant lagere scores in 2021 dan in 2002. Deze lijn is echter door de jaren heen niet stabiel dalend en soms stijgen de sympathiescores die partijen aan elkaar geven ook.

De score die Populistisch radicaal rechts ontvangt van Centrumlinkse stemmers ligt in 2002 relatief laag met een gemiddelde van 1.71 en een betrouwbaarheidsinterval tussen de 1.60 en 1.82. Na een significante stijging in 2006 waar het gemiddelde stijgt naar een 2.67 gemiddeld met een betrouwbaarheidsinterval tussen de 2.58 en 2.77, begint deze score weer enigszins af te zwakken. In 2010 daalt de score weer significant naar een gemiddelde van 2.06 met een betrouwbaarheidsinterval tussen de 1.96 en 2.17. Het verschil tussen 2010 en 2012 is echter niet significant, aangezien het gemiddelde in 2012 2.22 is met een betrouwbaarheidsinterval tussen 2.10 en 2.35. De score verschilt echter ook niet significant van de score die in 2017 gegeven is. In 2017 krijgen van Populistisch radicaal rechtse partijen namelijk een gemiddelde van 2.31 met een betrouwbaarheidsinterval tussen 2.23 en 2.41. Na 2017 is echter een significante daling te zien in de sympathiescores die Centrumlinkse stemmers aan Populistisch radicaal rechtse partijengeven. In 2021 scoort Populistisch radicaal rechts namelijk gemiddeld een 1.46 met een betrouwbaarheidsinterval tussen 1.40 en 1.52.

Centrumrechtse kiezers gaven in 2002 ook een onvoldoende aan Populistisch radicaal rechtse partijen. De sympathiescore was in 2002 een 3.49 gemiddeld met een betrouwbaarheidsinterval tussen 3.36 en 3.62. In 2006 daalde dit significant naar 3.14 met een betrouwbaarheidsinterval tussen 3.05 en 3.23. In 2010 daalde de sympathiescore nog verder naar een 3 gemiddeld. Deze daling is echter niet significant aangezien het betrouwbaarheidsinterval tussen de 2.88 en 3.12 ligt. Ook in 2012 daalde de sympathiescore die Populistisch radicaal rechts ontving van Centrumrechtse stemmers naar een 2.87. Wederom is deze daling niet significant aangezien het betrouwbaarheidsinterval tussen de 2.74 en 3.01 ligt. In 2017 stijgt de score die Populistisch radicaal rechts ontvangt significant naar een 3.39 gemiddeld een betrouwbaarheidsinterval van 3.28 en 3.49. In 2021 keldert de score echter significant naar de laagste score voor Populistisch radicaal rechts van Centrumrechts. Het gemiddelde in 2021 ligt rond de 2.69 met een betrouwbaarheidsinterval tussen 2.25 en 2.76.

Populistisch radicaal rechtse kiezers gaven de Centrumrechtse partijfamilie in 2002 een hogere score dan de eigen partijfamilie met een gemiddelde van 6.67 met een

## Affectieve polarisatie in Nederland

betrouwbaarheidsinterval tussen 5.77 en 7.56. In 2006 daalt deze score echter significant naar een gemiddelde 4.76 met een betrouwbaarheidsinterval tussen 4.54 en 4.98. In 2010 stijgt de score weer significant naar 5.26 met betrouwbaarheidsinterval 5.10 en 5.43, maar de score komt niet meer in de buurt van de score van 2002. In 2012 daalt de score weer een klein beetje, al is deze niet significant, naar 5.16 met een betrouwbaarheidsinterval tussen de 4.89 en 5.44. In 2017 daalt de score wederom niet significant naar een 4.95 gemiddeld met betrouwbaarheidsinterval 4.80 en 5.10. Na 2017 daalt de score echter significant naar een 3.69 gemiddeld in 2021 met een betrouwbaarheidsinterval tussen 3.56 en 3.83.

Centrumlinkse partijen ontvingen in 2002 gemiddeld een 4.61 van Populistisch radicaal rechtse partijen met een betrouwbaarheidsinterval van 4.15 en 5.07. In 2006 stijgt het gemiddelde naar een 4.65 met 4.45 en 4.85 betrouwbaarheidsinterval. Deze stijging is daarom ook niet significant. De stijging van de sympathiescores in 2010 is echter wel significant naar 5.13 met een betrouwbaarheidsinterval tussen 4.98 en 5.30. In 2012 neemt de gemiddelde score echter iets af naar 5.04 met een betrouwbaarheidsinterval tussen 4.75 en 5.33. In 2017 is tevens ook een daling te zien naar een gemiddelde van 4.36 met een betrouwbaarheidsinterval tussen 4.20 en 4.51. Deze daling is dan ook significant ten opzichte van de sympathiescore van 2012. In 2021 daalt de gemiddelde sympathiescore ook significant naar een gemiddelde van 3.29 met een betrouwbaarheidsinterval tussen 3.15 en 2.43.

Uit de data blijkt dus dat Populistisch radicaal rechtse partijen in 2021 aanzienlijk lagere sympathiescores krijgen ten opzichte van hun Centrumlinkse en Centrumrechtse collega's. De scores die Populistisch radicaal rechts krijgt zijn ook significant lager dan de scores die zij aan andere partijen geven. De sympathiescores die Populistisch radicaal rechts geeft in 2021 zijn daarentegen ook relatief laag. Met deze data kan de eerste hypothese worden bevestigd.

H<sub>1</sub>: Affectieve polarisatie naar en vanuit populistische radicaal rechtse partijen is relatief hoger dan bij andere politieke partijen of ideologieën.

Affectieve polarisatie, gemeten aan de hand van sympathiescores op een schaal van 1-10, lijkt inderdaad hoger te zijn richting de Populistisch radicaal rechtse partijfamilie. Dit is zeker het geval in vergelijking met andere partijfamilies. De scores die Populistisch radicaal rechts ontvangt van de andere partijfamilies zijn significant lager dan de scores die de andere partijfamilie krijgt.

Tevens is ook de affectieve polarisatie hoog vanuit populistisch radicaal rechtse partijen. Dit is echter pas een recent fenomeen dat zich in de afgelopen paar jaar heeft ontwikkeld. De scores die in 2002 gegeven worden aan Centrumlinks en Centrumrechts vanuit Populistisch radicaal rechts zijn relatief hoog. Een dalende lijn van de sympathiescores is pas te ontdekken vanaf 2010. Hieruit is dan ook op te maken dat kiezers uit de Populistisch radicale partijfamilie in recente jaren relatief gezien negatiever zijn gaan kijken naar de *mainstream* partijfamilies.

Zoals terug te zien in de resultaten blijkt dat sympathiescores in 2021 significant lager liggen dan in 2002. Populistisch radicaal rechtse stemmers geven zichzelf een niet significant verschillend cijfer, maar geven aan zowel Centrumrechts als Centrumlinks significant lagere scores.

Uit deze resultaten blijkt dat Populistisch radicaal rechtse partijen al langere tijd relatief lage sympathiescores krijgen van andere partijen. De sympathiescores die aan deze partijfamilie gegeven worden zijn vrijwel consequent aan het dalen. Daarbij zijn de scores in 2002 relatief gezien al vrij laag. Affectieve polarisatie richting Populistisch radicaal rechtse partijen lijkt dus in 2002 al te bestaan en sinds die tijd te zijn toegenomen.

De scores die Populistisch radicaal rechtse kiezers geven aan de andere twee partijfamilies zijn daarentegen relatief hoog in 2002, maar dalen echter sterk vanaf 2010. Dit laat zien dat de affectieve polarisatie richting deze twee partijfamilies toegenomen is.

De kloof in de samenleving was in 2002 dus al aanwezig. De kloof werd in 2002 voornamelijk veroorzaakt door Centrumlinks en Centrumrechts die relatief lage waardering gaven aan Populistisch radicaal rechts. De kloof is echter aanzienlijk groter geworden in 2022 door de dalende sympathiescores die Populistisch radicaal rechts geeft aan de andere partijen. Polarisatie was in 2002 al een bestaand fenomeen, maar is sindsdien toegenomen. De tweede hypothese kan dan ook worden bevestigd.

H<sub>2</sub>: Na de verkiezingen van 2021 is de affectieve polarisatie richting en vanuit populistisch radicaal rechtse partijen toegenomen ten opzichte van de voorgaande zes verkiezingen.

De data laat zien dat er een meer ingewikkelde relatie bestaat tussen Populistisch radicaal rechts, Centrumlinks en Centrumrecht. Dit is terug te zien in de scores van 2002 en 2021. Deze zijn niet per se representatief, maar het resultaat van een dalende, al is het schommelend, trend. De scores in 2021 liggen significant lager dan in 2002. Dit geldt voor vrijwel alle scores,

## Affectieve polarisatie in Nederland

behalve de score die Populistisch radicaal rechts aan de eigen partijfamilie geeft. Deze score verschilt niet significant in 2021 ten opzichte van 2002.

De dalende trend over de verschillende jaren is echter wel zichtbaar. Hoewel de daling (en soms stijging) van scores niet altijd significant is, is de daling van de scores ten opzichte van 2002 wel significant. De dalende trend is het sterkst te zien in het NKO van 2021 aangezien alle dalingen van de scores significant zijn.

## Hoofdstuk 5

### 5.1 Conclusie

Al met al kan uit de onderzoeksresultaten de conclusie getrokken worden dat de affectieve polarisatie hoger is richting en vanuit populistische radicaal rechtse partijen. Deze affectieve polarisatie is ook toegenomen in de afgelopen 20 jaar. *Mainstream* stemmers geven echter al sinds 2002 lage scores aan Populistisch radicaal rechts. In deze periode geven Populistisch radicaal rechtse stemmers nog relatief hoge scores aan de andere partijfamilies. De polarisatiekloof wordt echter groter wanneer na 2010 de sympathiescores die Populistisch radicaal rechtse stemmers geven aan de andere partijfamilies sterk beginnen te dalen. Deze significante daling van sympathiescores wijst op een mogelijke groeiende affectieve polarisatie.

De sympathiescores zijn op een van schaal van 1 – 10 gemeten. Wanneer scores significant dalen kan dat een teken zijn van een mogelijke toename van de Affectieve polarisatie.

In 2021 krijgt de Populistisch radicaal rechtse partijfamilie een relatief laag cijfer van zowel Centrumrechts als Centrumlinks. Deze waardering is significant lager dan de score die Centrumrechts krijgt van Centrumlinks of andersom. Dit laat zien dat Centrumrechts en Centrumlinks een relatief hogere affectieve polarisatiegraad hebben richting Populistisch radicaal rechts ten opzichte van de affectieve polarisatie die Centrumlinks en Centrumrechts elkaar tonen. Populistisch radicaal rechtse stemmers geven daarentegen ook een significant lagere score aan zowel Centrumlinks en Centrumrechts in vergelijking met de scores die deze partijfamilies aan elkaar geven. Aan de hand hiervan is te concluderen dat affectieve polarisatie in 2021 richting en vanuit Populistisch radicaal rechts relatief hoger is in vergelijking met Centrumrechts en Centrumlinks.

Dat deze affectieve polarisatie relatief hoog is, is het resultaat van een schommelend dalende trend die zich vanaf 2002 en 2006 heeft ingezet. De sympathiescores die Centrumlinks en Centrumrechts aan Populistisch radicaal rechts geven zijn significant gedaald. Daarnaast zijn ook de sympathiescores die Populistisch radicaal rechts aan Centrumlinks en Centrumrechts geeft significant gedaald. Zoals in de onderzoeksresultaten te zien schommelt de score die gegeven wordt vaak en is een daling of stijging vaak niet significant. Wanneer er echter over meerdere NKO's vergeleken wordt, zijn de veranderingen vaker significant. Niet alleen zijn de veranderingen vaker significant, maar de dalende trend wordt beter zichtbaar. De daling is vooral sterk te zien in bijvoorbeeld de sympathiescore die Centrumrechts ontvangt van Populistisch radicaal rechtse stemmers.

Aan de hand van deze gegevens kan er worden gesteld dat de affectieve polarisatie in 2021 relatief gezien hoger ligt dan in voorgaande jaren. Sympathiescores die gegeven worden in 2021 zijn significant lager dan de sympathiescores die in 2017 gegeven worden. In vergelijking met het beginpunt van de metingen in 2002 is de daling van sympathiescores ook significant. Dit toont aan dat de affectieve polarisatie tussen de Populistisch radicaal rechtse partijfamilie en de andere twee partijfamilies relatief hoger is dan in zowel 2017 als 2002.

Als antwoord op de hoofdvraag ‘In hoeverre is in Nederland de affectieve polarisatie naar en vanuit populistisch radicaal rechtse partijen toegenomen sinds 2002?’ kan dus gesteld worden dat de affectieve polarisatie is toegenomen naar en vanuit populistisch radicaal rechtse partijen.

De sympathiescores uit 2021 en 2002 laten een significante daling zien. Aangezien het vergelijken van twee NKO-resultaten ruimte laat voor mogelijke toevalligheden of onvoorziene omstandigheden zijn in dit onderzoek alle verkiezingen die in deze periode vielen ook meegerekend. Alhoewel er soms een significante stijging van scores te zien is, laat de algemene trend relatief dalende sympathiescores zien. In 2021 krijgt Populistisch radicaal rechts van de andere partijfamilies een stevige onvoldoende, wat een hoge affectieve polarisatie laat zien. Zelf geeft deze partijfamilie de andere partijen ook significant lage scores. In 2002 krijgt Centrumrechts daarentegen nog een hoger cijfer van Populistisch radicaal rechts dan deze stemmers de eigen partijfamilie geven. In 2021 is hier weinig van over. Alhoewel Centrumlinks in 2002 ook al een onvoldoende kreeg, is deze onvoldoende in 2021 significant lager geworden. De score die Populistisch radicaal rechts ontving in 2002 was al een stevige onvoldoende, maar daalt ten opzichte van 2021 ook significant naar een nog stevigere onvoldoende.

Deze significant lagere scores laten zien dat de affectieve polarisatie dus in recente jaren is toegenomen, voornamelijk vanuit populistisch radicaal rechts. Dit is extra interessant wanneer gekeken wordt naar de partijloyaliteit die bijvoorbeeld een populistisch radicaal rechtse partij als de PVV kent. Zoals eerder benoemd stemde na 2012 74% van de PVV-stemmers weer op diezelfde partij (Van Baalen et al., 2017, p. 162). Wanneer er dus een grote partijloyaliteit bestaat en een gedeelde wederzijdse afkeer van Centrumlinks en Centrumrechts kan dit mogelijk wijzen op blokvorming. Het aandeel van de Populistisch radicaal rechtse partij in de Nederlandse politiek neemt toe. Dit gaat gepaard met een dalende waardering voor andere partijen. Dit wijst op een groeiende kloof tussen een toenemend onderdeel van de Nederlandse stemmers.

## Hoofdstuk 6

### 6.1 Discussie

Zoals in de methodologie al vernoemd is voor dit onderzoek gebruik gemaakt van de data van de Nationale Kiezersonderzoeken. De resultaten sluiten relatief goed aan op de bestaande literatuur. Polarisation is een fenomeen wat schommelt van jaar tot jaar en van verkiezing tot verkiezing. Affectieve polarisation kent een enigszins dalende trend. Deze trend is in dit onderzoek gemeten aan de hand van de sympathiescores van de drie partijfamilies Centrumlinks, Centrumrechts en Populistisch radicaal rechts.

De resultaten zijn over het algemeen significant. De resultaten die niet significant waren kwamen relatief vaker voor bij NKO's waar minder jaren tussen zaten. Dit geldt bijvoorbeeld voor 2010 en 2012. De kans dat een resultaat significant is neemt toe wanneer er meer jaar tussen de meetmomenten zitten. Percepties van partijen lijken namelijk meer te veranderen als er meerdere jaren tussen meetmomenten zitten.

De opkomst van het begrip affectieve polarisation in recente literatuur omtrent het Nederlandse politieke stelsel laat al zien dat er een toegenomen interesse en bewustzijn bestaat omtrent dit onderwerp. De bestaande literatuur wijst ook op een mogelijke toegenomen onderlinge affectieve polarisation binnen het Nederlandse electoraat. Dat deze affectieve polarisation ook bestaat tussen *mainstream* en *anti-establishment* partijen sluit dan ook aan op deze bestaande tendens. Bijzonder echter is dat de affectieve polarisation significant wederzijds is. Naar verwachting zou de verdeling van sympathiescores geleidelijk moeten gaan (hoe verder links een kiezer hoe lager de score voor rechtse en extreemrechts). Dit was echter niet het geval en Populistisch radicaal rechts gaf de andere twee partijfamilies bijna (al was dit niet significant) dezelfde score. Populistisch radicaal rechts kreeg echter wel een significant lagere score van Centrumlinks dan van Centrumrechts.

Met deze resultaten moet echter wel rekening gehouden worden met het feit dat in veel van deze NKO's de PVV een stabiele, aanzienlijke factor is binnen de populistisch radicaal rechtse partijen. FVD werd in 2019 één van de grootste partijen in Nederland, maar dit was gedurende de Provinciale verkiezingen. Deze verkiezingen zijn niet meegenomen in de data van het NKO. FVD kreeg na de verkiezing van 2021, (maar) 8 zetels. De PVV kreeg er deze verkiezing 17. In 2006 is in het NKO, en dus tevens dit onderzoek, rekening gehouden met de LPF binnen de

Populistische radicaal rechtse partijfamilie. Deze partij kreeg echter geen zetels en dus bestond deze partijfamilie in de Kamer uitsluitend uit de PVV met 9 zetels.

Veel van de gemeten scores zijn dus in zekere zin niet directe afspiegelingen van de scores die bijvoorbeeld een Ja21, LPF of FVD kregen van andere partijfamilies. De gemiddelden gelden voornamelijk voor de PVV.

Aangezien de partijfamilies niet in elk NKO hetzelfde waren, kan aan de betrouwbaarheid van de resultaten wat afgedaan worden. De veranderingen in partijfamilies zijn echter gering. De resultaten hebben daarnaast ook geen rekening gehouden met mensen die niet gestemd. Ook mensen die blanco hebben gestemd, of op een partij die niet door de literatuur kon worden toegeschreven aan één van de drie partijfamilies, zijn niet meegenomen in de analyse.

Het gebruik van partijfamilies in dit onderzoek zorgt wel voor een zekere generaliseerbare conclusie. Wanneer zwevende kiezers elke verkiezing een andere partij kiezen, maar wel binnen de ideologische partijfamilie blijven, blijven zij ook binnen dezelfde groep in dit onderzoek. Dit zorgt ervoor dat er een relatief algemeen beeld geschetst kan worden van de groeiende kloof tussen verschillende ideologische groepen in Nederland.

De toenemende affectieve polarisatie en dalende waarderingcijfers vanuit populistisch radicaal rechts kunnen aanzienlijke gevolgen hebben voor de Nederlandse politiek. Na de verkiezingen van 2023 behaalde de PVV een grote verkiezingsoverwinning en werd de grootste partij van Nederland. Het aandeel van de Populistisch radicaal rechtse partijfamilie is dus groter geworden in de afgelopen jaren, maar de score die deze kiezers geven aan andere partijen is daarentegen lager geworden. Dit zou ervoor kunnen zorgen dat de verschillende achterbannen van partijfamilies minder graag met elkaar willen samenwerken of dat het wederzijdse wantrouwen toeneemt. Nu de PVV de grootste partij is, is de welwillendheid om samen te werken met andere partijen van belang.

Wanneer de kloof te groter wordt, kan het ook lastiger worden voor mensen om van stem te veranderen. Bij de PVV was al een opvallende loyaliteit van kiezers op te merken, maar wanneer de affectieve polarisatie toeneemt, kan het ertoe leiden dat mensen een bepaald negatief beeld van de andere partijen ontwikkelen en loyaal blijven aan één bepaalde partij. Dit kan op lange termijn leiden tot het ontstaan van twee blokken: *mainstream* en *anti-establishment* die geen contact meer hebben met elkaar. Dit zou de legitimiteit van de overheid en het kiesstelsel kunnen schaden en voor meer divisie in de samenleving kunnen zorgen.

## 6.2 Vervolgonderzoek

Aangezien de Populistisch rechts radicale partijfamilie tegenwoordig meer dan een kwart van het electoraat beslaat, is het belangrijk om te kijken in verder onderzoek of de aangetoonde *mass polarization* zich vertaalt naar *elite polarization*. In de resultaten was te zien dat mensen die op een partij stemmen en bepaald beeld hebben van de eigen partijfamilie en de twee andere partijfamilies. Vervolgonderzoek kan onderzoeken of de dalende waardering die de kiezers voor elkaar hebben zich ook vertaald naar een dalende waardering die bijvoorbeeld Kamerleden of partijprominenten voor elkaar hebben. Wanneer dit het geval blijkt te zijn kan dat gevolgen hebben voor mogelijke regeringen die in de toekomst geformeerd moeten worden.

Aan de hand hiervan is vervolgonderzoek mogelijk naar de welwillendheid om samen te werken vanuit Populistisch radicaal rechts. Gezien de Tweede Kamer verkiezingsresultaten van 22 november 2023 is de vraag of er een stabiele formatie plaats kan vinden erg relevant. Aangezien Populistisch radicaal rechts zowel Centrumlinks als Centrumrechts een lage waardering geeft die bijna gelijk is (al is dit verschil net significant), kan er onderzocht worden of bijvoorbeeld de PVV überhaupt geneigd is om samen te werken. In het licht van de resultaten van dit onderzoek kan een beter inzicht naar de bereidheid om samen te werken relevant zijn voor de context van de formatie. Als de dalende waardering zich niet vertaald naar minder bereidheid om samen te werken is het goed mogelijk dat er een stabiel kabinet gevormd kan worden. Wanneer de dalende waardering die dit onderzoek heeft laten zien zich echter wel vertaald in toenemend wantrouwen of minder welwillendheid om samen te werken, kan dat serieuze gevolgen hebben voor het Nederlandse kiesstelsel.

Populistisch radicaal rechts geeft echter wel significant hogere cijfers aan zowel Centrumlinks en Centrumrechts dan de partijfamilie ontvangt van deze twee. Dit kan wellicht wijzen op het feit dat de twee *mainstream* partijfamilies nog minder geneigd zijn om samen te werken dan de Populistische radicaal rechtse partijfamilie.

Tot slot kan er gekeken worden naar wie mogelijk de laagste cijfers geeft aan andere partijfamilies. In dit onderzoek blijkt dat de scores dalen, wellicht zijn hier verschillende verklaringen voor. Wanneer dit kiezers zijn die over het algemeen geen tot weinig contact hebben/ hadden met mensen die op andere partijfamilies stemmen, zou dit eventueel kunnen wijzen op polarisatie die zich niet uitsluitend op politiek vlak manifesteert.

## Bibliografie

- Van Baalen, C. C., Wielenga, F., Wilp, M., & Meurs, M. (2017b). *Een versplinterd landschap: bijdragen over geschiedenis en actualiteit van Nederlandse politieke partijen*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Dekker, P. (2022) *Politieke polarisatie in Nederland*. Het Wereldvenster, Utrecht.
- Dekker, P. & Den Ridder, J. (2019). Burgerperspectieven 2019/1. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- De Vries, C.E. (2018) The cosmopolitan-parochial divide: changing patterns of party and electoral competition in The Netherlands and beyond. *J. Eur. Publ. Pol.* 25 (11), 1541–1565.
- Harteveld, E. (2021) Fragmented Foes: affective polarization in the multiparty context of the Netherlands. *Electoral Studies*, 71, 102332  
<https://doi.org/10.1016/j.electstud.2021.102332>
- Hutchens, M. J., Hmielowski, J. D., & Beam, M. A. (2019). Reinforcing spirals of political discussion and affective polarization. *Communication Monographs*, 86(3), 357–376.
- Irwin, G.A., Van Holsteyn, J.J.M., Den Ridder, J.M., (2009) "Nationaal Kiezersonderzoek, NKO 2002 2003", <https://doi.org/10.17026/dans-zk3-7d56>, DANS Data Station Social Sciences and Humanities, V2, UNF:6:fn9ytx9AAFJsZD7JaYVfHA== [fileUNF]
- Iyengar, S., Sood, G. & Lelkes, Y. (2012). Affect, not ideology: A social identity perspective on polarization. *Public Opinion Quarterly* 76(3): 405–431.
- Jacobs, K., Lubbers. M., Sipma, T., Spierings, N., Van der Meer, T.W.G., (2021) "DUTCH PARLIAMENTARY ELECTION STUDY 2021 (DPES/NKO 2021)", <https://doi.org/10.17026/dans-xcy-ac9q>, DANS Data Station Social Sciences and Humanities, V2, UNF:6:40cbQHQevRNzVMsKTIItzA== [fileUNF]

## Affectieve polarisatie in Nederland

- Van der Kolk, H., Aarts, C.W.A.M. Rosema, A., Centraal Bureau voor de Statistiek - CBS; Stichting Kiezersonderzoek Nederland - SKON; Martha Brinkman - Universiteit Twente, 2007, "Nationaal Kiezersonderzoek, NKO 2006", <https://doi.org/10.17026/dans-x7h-hmh5>, DANS Data Station Social Sciences and Humanities, V2, UNF:6:oOybfSoljhZsC50duu16dQ== [fileUNF]
- Van der Kolk, H., Aarts, C.W.A.M., Tillie, J.N., Stichting Kiezersonderzoek Nederland – SKON; Centraal Bureau voor de Statistiek - CBS, 2012, "Nationaal Kiezersonderzoek, 2010 - NKO 2010", <https://doi.org/10.17026/dans-xvh-tghy>, DANS Data Station Social Sciences and Humanities, V2, UNF:6:8Ft+Pt560Rsg9/N9K4iABQ== [fileUNF]
- Lijphart, A. (1968) *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. University of California Press, Berkeley.
- Van der Meer, T.W.G., Van der Kolk, H., Rekker, R., (2017), "Dutch Parliamentary Election Study 2017 (DPES/NKO 2017)", <https://doi.org/10.17026/dans-xby-5dhs>, DANS Data Station Social Sciences and Humanities, V3, UNF:6:YZ9t1Mw3j549OoRKvnTCTQ== [fileUNF]
- Meléndez, C., Rovira Kaltwasser, C. (2021) Negative partisanship towards the populist radical right and democratic resilience in Western Europe, *Democratization*, 28:5, 949-969. <https://doi.org/10.1080/13510347.2021.1883002>
- Reiljan, A., (2020). "Fear and loathing across party lines" (also) in Europe: Affective polarisation in European party systems. *European Journal of Political Research*, 59(2), 376–396. <https://doi.org/10.1111/1475-6765.12351>
- Schmeets, J.J.G., (2008) 'het nationaal kiezersonderzoek 2006: opzet, uitvoering en resultaten, Voorburg: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Sipma, T., Lubbers, M., van der Meer, T., Spierings, N., & Jacobs, K. (Eds.) (2021). *Versplinterde vertegenwoordiging: Nationaal kiezersonderzoek 2021*. SKON.

## Affectieve polarisatie in Nederland

Stichting Kiezersonderzoek Nederland – SKON; Centraal Bureau voor de Statistiek - CBS; H. van der Kolk; J.N. Tillie; P. van Erkel; M. van der Velden; A. Damstra, 2012, "Dutch Parliamentary Election Study 2012 - DPES 2012", <https://doi.org/10.17026/dans-x5h-akds>, DANS Data Station Social Sciences and Humanities, V2, UNF:6:WumBFQojGDGgEFQtyR+3Pg== [fileUNF]

Wagner, M. (2021). Affective polarization in multiparty systems. *Electoral Studies*, 69 , 102199. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102199>